

TÖRÖK ENDRE

Szemjon Frank

(1877–1950)

Akárcsak Bergyajev és Sz. Bulgakov, Frank is komoly marxista műveltség birtokában kezdte pályáját, amely érdekes, önmagába visszatérő fejlődést mutat. Frank legfontosabb korai írásai ugyanis etikai kérdésekkel foglalkoznak, többek között Nietzsche, valamint a nihilizmus etikájával, utolsó, még életében megjelent műve pedig egy keresztény etika kísérlete: „az uralkodó eszmék bírálata a szellemi öntudat elmélyítése érdekében” (*Világosság a sötétségben*, 1950.). A szellemi felütés és e zárlat között leginkább a „létmegértés” dilemmái vonzották részint Szolovjov hatásaként az egyetemes egység jegyében, részint Plotinosz és Nicolaus Cusanus nyomán, aki szerint „a megfoghatatlan a megfoghatatlansága révén felfogható”. Ezt a kijelentést választotta egyébként e tárgykörben összefoglaló művének mottójául is, abból az állításból kiindulva, hogy „a felismerhető világ minden oldalról körül van véve a megfoghatatlan számunkra sötét mélységével” (*A Megfoghatatlan. Ontológiai bevezetés a vallásfilozófiába*, 1939). A külvilágban, a tudatunkban és az eszmék időtlen világában egyaránt felfedezhető a lét rejtett, irracionális vonása. Mégis: a Megfoghatatlan, amely áthatja az egész realitást és mindenhol jelen van, tanúságot tesz magáról. Mint „nyilvánvaló titok” átcsillámlik a dolgokon. Végső jelentésében a Megfoghatatlan maga az „Istenség”, amely ősbibb erő a személyes Istennél. A személyes Isten ugyanis – mondja a középkori német misztikus, Eckhardt mester feltevéséhez kapcsolódva Frank – „elképzeltetlenné a teremtményéhez fűződő viszonya nélkül”. A Kinyilatkoztatás Istene az „Istenség” követhetetlen mélységéből születik. Az „Istenség” önlét, amelynek nincs vonatkozása semmihez, viszont mindennek a gyökere magában az „Istenségben” rejlik. De ha csak e negatív ismeretre támaszkodunk, akkor elveszítjük a kapcsolatot közte és a világ, Isten és ember között. Frank szerint az ellentmondást isteni és emberi között át kell élni, mégpedig teljes erővel, mielőtt még létrejönne a legmagasabb szintézis. Ha Istennek nem lenne semmi köze az általa teremtett világ szenvedéséhez, az ilyen Isten „metafizikai szörnyeteg” volna. És megfordítva, ha önmagát az Abszolúton kívül állítja az *én*, akkor az önrendelkezés kielégíthetetlen vágya a megszállottságig fokozódik benne. Az egyéniség a maga számára „fiktív, abszolút alistenséggé” válik, s ebből jön létre mindenki harca mindenki ellen – „a földi létezés pokoli kinja”.

*

Az egyetemes egység és a földi élet tökéletlensége, a rossz látható jelenléte között az ütközést Frank azzal a gondolattal próbálja feloldani, hogy „a megtörttség csak a földi szintéren létezik”. Éppígy az „Istenségtől” való elpártolás is emberi szempontból tényleges. Isteni oldalról nézve az egyetemes egység megtörhetetlen, mivel minden megszegését azonnal helyrehozza, mintegy betölti az űrt az ősforrásból feltörő pozitív létezés. Frank szerint a világ keletkezése egy, lényegében szükségyszerű, isteni kiáradás (emanáció). Kritikusai okkal bírálták amiatt, hogy rendszeréből gyakorlatilag hiányzik a világ teremtésének eszméje. Ha pedig hiányzik, hiába van igaz, mondjuk, abban, hogy a rossz mint megszállottság tartja fogva az emberi lelket, nem lehet megérteni, miért vagyunk teljességgel felelősek az általunk okozott rosszért. Frank tévesen hangsúlyozza, hogy „magyarázni a rosszat annyi, mint igazolni”, mivel nem minden magyarázat igazolás. „Megérteni annyi, mint megbocsátani” – ez hamis érv, a determinizmus érve, márpedig Franktól egyébként távol állt a szabadság metafizikai kétségbe vonása.

*

A zsidó értelmiségi családból származó Frank a kor német bölcséletével, főként az ismeretelmélet művelőivel, közöttük N. Hartmann-nal állt kapcsolatban. Ezért természetesen volt, hogy 1922-ben, miután több orosz tudóssal együtt kiutasították Szovjet-Oroszországból, először Berlinben telepedett le, ahol 1930 és 1937 között az egyetemen tanított. Ezután, a zsidóüldözések elfajulásakor, Franciaországba ment, majd 1945-ben Angliába. Londonban halt meg, ahol mind etikáját, mind az egyetemes egység metafizikáját odáig fejlesztette, hogy stílusában, nyelvében is tiszta megfelelést talált összegzéseinek. Érdekes, hogy ontológiai művei közül a legérdemesebbek csak orosz nyelven jelentek meg Nyugaton, míg egyéb munkáit német, francia és angol nyelvre is lefordították. Az orosz vallásbölcséleti reneszánsz klasszikusai között tartják számon, de más irányba haladt, mint a szellemében pravoszláv Florenszkij és Sz. Bulgakov, vagy akár Bergyajev, aki az emberi egzisztencia kérdéseire tette a hangsúlyt. „Tiszta filozófiát” akart művelni a „metalogikai” megismerés jegyében. A tárgyszerű tudás fölé, „élő tudásra” tört, míg végül filozófiáját áthatotta a keresztény misztika, főként etikájában, amely a Kinyilatkoztatáson alapszik.

*

Mivel „az egész világ bűnben fetreng”, Frank szerint a rossz a világ és az ember természetéhez tartozik. A rossz feletti győzelem csupán a „világ” radikális legyőzése által lehetséges. Az evilágiságban ugyanis „semmi garancia nincs arra, hogy a jó és az értelem diadalmaskodjék”. A világ és az ember üdvözülése csak a világ és az ember megistenülése révén jöhet el, a világi létezés formájának felülmúlásával. Ez pedig az isteni kegyelemtől függ, az ember nem tehet mást, mint hogy a kegyelemteli isteni erők közege igyekszik lenni. Ez a földi élet végső célja, és a rossz gyökeres kiirtásának, a világ legyőzésének ígértében van az evangéliumi örömhír metafizikai értelme. Mindez azonban nem veszi le az emberről a felelősséget. Olyan életfeltételeket kell teremtenie, amelyekben a rossz működése korlátozott. Az emberi akarat kezdeményezése nélkülözhetetlen, csak éppen helyesen kell gondolkodni, abban a tudatban, hogy a világ üdvözülése az ember akaratából lehetetlen. Minden olyan elképzelés, hogy a megváltás az ember kezében van, a gonosz hatalmához vezet. Viszont a világ tökéletesítése az ember dolga, amennyiben az ideális világ képét a Teremtő ültette el benne. „A világ tökéletesítése ... a bűn által az életbe hozott romlás és szerencsétlenség ellen vívott harc”, a világ megőrzése az Isteni Elv jegyében. Minden objektíve igazolt reform valamiféle visszatérés az eredeti, a normális életrendhez, a világ ikonjához, amelyben a létezés örök rendje összpontosul. A rossz, ami ellen harcolunk, nem véletlen, külső ellenség, hanem belső, a szívünk mélyén rejlik. Frank szerint ezért sem képes az ember a gonosz felett végső diadalt aratni, a diadal Isten adománya. A morál és a vallás forrása tehát nem ugyanaz, a tökéletesedés etikája és az üdvözülés etikája két különböző dimenzió. Akárcsak Bergyajev, a humanista etikát abban az esetben tartja hitelesnek, ha a személyiség méltóságát állítja, viszont veszélyes eltévelyedésnek, mihelyt elfeledkezik az ember „égi hazájáról”, és az ember értékét Isten Országától elszakítva tárgyalja. Ez utóbbiról szólva, Frank különbséget tesz a fájdalmas és a cinikus hitetlenség között. Az egyik szeretne hinni, de hitének nincsen tárgya, a másik nem is akarja a hitet. A cinikus hitetlenség gyakran önkényesbe fordul és szabadjára engedi a démonikus erőket, míg a fájdalmas hitetlenség, a remény nélküli hit az igazi hit lehetőségét hordja. Etikáját alkalmazta társadalomfilozófiájában is, ahogyan nevezte, a „monodualizmust”. Eszerint az „én” egy másik lény, a „te” által, a szeretetben találkozáva ismer önmagára. Az „én” és a „te” fölött, a szeretettel áthatott társadalomban, a „mi” tudata uralkodik, amely mélyebb az „én”-nél, mivel az „én” genetikailag később keletkezett. A „mi” világában közvetlenül tükröződik az egyetemes egység, bár ez az egység gyakran ölt végtelenen eltorzult formát az ateizmusból fakadó despotizmusban és anarchiában. A hamis egység ellenében a szociális élet valódi alapja a vallás és az egyház. Ha ez az alap hiányzik, Frank szerint az ateizmus győzelme elkerülhetetlenül a természetes emberi viszonyok bukása felé vezet.

*

Az alábbiakban Frank azonos című etikai összefoglalásának bevezető fejezetét adjuk közre, amelyben a szerző János evangéliumának egy, „a világ nem normális, természetellenes állapotára” vonatkozó „rejtélyes” közleményét magyarázza.

Forrás: Sz. Levickij, *Ocserki po isztorii russzkoj filozofszkoj i obszsesztvennoj miszli* I–II. (Az orosz filozófiai és társadalmi gondolkodás történeti áttekintése) Frankfurt/Main, 1981.

SZEMJON FRANK

„Világosság a sötétségben”

János evangéliumának titokzatos előszavában van egy vers, amelyben a megértés nehézsége a betű szerinti értelem homályosságával is társul, és amelynek magyarázata régtől fogva mindmáig gondot okoz a kommentátoroknak. Ugyanakkor ennek a helynek lényeges a jelentősége, mivel a keresztény kinyilatkoztatás metafizikai lényegének szimbolikus leírásához tartozik: az isteni Logosz világosságának és a világnak kapcsolatáról beszél. Így hangzik: „A világosság világít a sötétségben, de a sötétség nem fogta fel.”

A nehézséget leginkább a *κατελαβεν* szó kettős jelentése okozza. A *καταλαμβανω* ige a görögben általában annyit jelent, mint „befogadni”, „megragadni”, „elsajátítani” (fizikai vagy szellemi értelemben), de annyit is jelenthet, mint „hatalmába keríteni”, „meghódítani”, „utolérni” (üldözésben), végső értelemben: „hatalmába ejteni”, „legyőzni”. Mit is akart mondani az evangélista „A világosság világít a sötétségben” szavak után? Az egyik értelmezés szerint, amely Origenészre nyúlik vissza, itt arról van szó, hogy a világosság legyőzhetetlen a sötétséggel szemben vívott harcban. Ha felragyogott a világosság a világban, a sötétség nem képes elpusztítani: a sötétség „nem vette be” őt. A világot beragyogó szellemi nap nem alszik ki és nem ismer alkonyt: örökké ragyog, nem tudja megközelíteni a sötétség hatalma.

Lehetséges azonban másként is értelmezni ezt a verset, s akkor ellentétes a jelentése. Ha a megfelelő görög igét (miként a Vulgáta, a Biblia legrégebb latin fordítása is teszi) a „befogadni”, „megragadni”, „sajáttá tenni” értelemben vesszük, akkor ez a vers nem annak boldog tudatát fejezi ki, hogy a sötétség nem képes legyőzni a világosságot. Éppen ellenkezőleg: tragikus, keserű tudomásulvétele annak, hogy makacs a sötétség; a világosság nem tudja legyőzni. Bár a fény felragyogott és világít, mégis – ellentétben a fizikai világ törvényeivel – a világosság nem úzi el, nem oszlatja szét a sötétséget. Az evangélista ezt aggasztó, természetellenes jelenségként veszi tudomásul. A világosság világít, de továbbra is körülveszi az áthatolhatatlan, sűrű sötétség, amely nem ragadja meg, nem fogadja be. Ezért aztán nem is oszlik szét előtte. És a világ annak ellenére a sötétség országa marad, hogy ott fénylik benne az örök Világosság, amely nem ismer alkonyt.

E két ellentétes felfogás az evangéliumok legrégebbi magyarázataitól napjainkig megtalálható. Már ebből a tényből is következik, hogy sem az egyiknek, sem a másiknak nincsenek minden vitát kizáró, feltétlenül döntő, objektív bizonyítékai.¹

Nem tartjuk illetékesnek magunkat abban, hogy olyan új véleményt formáljunk, amely teljességgel megoldaná ezt a csaknem kétezer éves vitás kérdést. De fontosnak